

МБДОУ «ЦРР – детский сад №6 «Кыталык»

«КӨМҮС ДОРҢООННОР»

Фольклорнай эбии үөрэхтээнин үлэтэ

Музыкальнай
салайаачы:

Саввинова Эмиля Темиркуловна

с.Намцы 2020

Иһинээбитэ

Кириитэ	3
I. Саха фольклорун билиһиннэри	
1.1 Саха фольклорун көрүңнэрэ.....	5
1.2. Фольклору билиһиннэри методиката.....	6
II. Фольклор ньыматынан оҕо ыллыыр-туойар дьобурун норуот уус-уран айымньытын нөңүө сайынарары	
2.1 Кэтээн көрүү үлэтэ.....	8
2.2. Кэтээн көрүү түмүгэ.....	9
Түмүк.....	12
Туһаныллыбыт литература.....	13
Сыһарары	

Кириитэ

Чинчийи тобоостооџо: Чурапчы улууһугар буолбут Өрөспүүбүлүкэтээџи форумна этиллибитин курдук «Төрүт үгэстэргэ тирэбирэн, сана үйэ сайдытыгар дьүөрэлии тутан, төрөөбүт Ийэ тылбытын барџарда сайыннарыаџын!» диин ынгырыы билинни кэмнэ саамай тобоостоох. Саха оџото омук быһыытынан чочуллуута – ийэ тылын, культуратын, фольклорун этигэр – хааныгар инэрээһинигэр сытар. Оџону кыра эрдэбиттэн төрөөбүт буоруттан силистэнэн – мутуктанан иитилиннэбинэ, норуотун тылын барџа баайын, үтүө үгэстэрин чахчы бааччы этигэр – хааныгар инэриннэбинэ, амарах сүрэџин, мындыр өйүн, уран тарбаџын утумнаатаџына эрэ саха омук быһыытынан чэчирии сайдара саарбаџа суох. Төрүт культурабыт сайдытыттан бүттүүн саха омук кэлэр кэскилэ тутулуктаах.

Сүрүн сыала:

Саха фольклорун барџа баай тыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оџону угуйуу, уһуйуу уонна абылааһын.

Соруктар:

1. аныгы технологияны туһанан саха норуотун төрүт үгэстэрин билиһиннэри;
2. фольклор араас жанрдарын оџо өйдүүрүгэр дьүөрэлээн сахалыы музыкальнай инструменнары туһанан оџоџо сахалыы эйгэни үөскэтии;
3. оџоџо норуот кутун-сүрүн инэрэн ыллыыр-туойар, санарар-толорор дьоџурун сайыннары;
4. оџо төрөөбүт тылын, фольклорун билэрин ситиһии уонна бэйэтин норуотун ытыктыыр, таптыыр, кининэн киэн туттарын ситиһии.

Научнай - теоретической төрүтэ:

Н.И. Филиппова, Е.П. Чехордуна, У.М. Флегонтова «Олонхо: өбүтэ үөрэџэ уонна билинни кэм», Н.И. Филиппова «Олонхо тыла», В.Н. Егорова, Т.П. Егорова, Н.Харитоновна «Олонхо кэскилэ кэнчээри ыччакка», Н.И. Филиппова, У.М. Флегонтова «Айыы бухатыыра», Н.И. Филиппова «Олонхо сайдыы тирэџэ», Е.П. Чехордуна, Н.И. Филиппова «Олонхо педагогиката», Иванова Г.Н.«Саха фольклора» үлэлэригэр тирэбирдэ.

Үлэ сонуна: оџо эџирийбит тынын сөпкө наардаан, хас биирдии кэрчик тыныгар тыллары сөпкө санаран таһаарытын ситиһии уонна сахалыы музыкальнай инструменнар өнөлөрүнэн тойугу сүүүөххэ араараан таһаары.

Теоретической суолтата: Хайа баҕарар кэмнэ, ханнык баҕарар уһуяан тэрилтэтигэр, дыарык таһынан ытыллар улэбэ иитээччилэр туһаныахтарын сөп.

Уһуяар ньыымалар

- Оҕону сылыктааһын, чинчилээһин.
- Литературалары ырытыы
- Көрдөрүү – Норуот уус-уран айымньытыгар сыһыаннаах ойуу – бичик, араас оноһук, туттар тэрил - барыта көрдөрүүгэ турар;
- Алтыһыы – Олонхотуттары, тойуксуттары, норуот ырыаһыттары кытары алтыһыы. Өбүгэ үгэһин сүрүн өйүн – санаатын, тылын – өһүн, ырыатын- тойугун кытта алтыһыы
- Уһуяуу – киһи бэйэтин айылгытын уратытын билэ улаатарыгар кэтээн көрүү көмөлөһөр. Уһуяуу 4 хайысханан сайдар: өйгө – санааҕа, кэрэбэ, дыбуурга – идэбэ, эти – хааны эрчийиигэ.
- Такайыы – толкуйу тобуларга дыбууру үөскэтэргэ такайыы көдүүстээх.
- Сайыннарыы – Оҕо айылбаттан бэриллибит талаанын, өйдүүр дыбуурун сайыннаран, истибитин ингэринэр, өйүгэр тутар, хатыыр, толкуйун кэтээн көрүү.

Ис тутула: кирииттэн, икки чаастан, түмүктэн, туһаныллыбыт литератураттан уонна сыһыарылартан турар.

I. Саха фольклорун билиһиннэри

1.1 Саха фольклорун көрүннэрэ

Төрөөбүт тыл – киһи үөрэҕи – билиини кэбэҕэстик ылынар, өйө – санаата туругулар, майгыта – сигилитэ ситэр, иһирэх иэйиитэ уһуктар, өлбөт үйэлээҕи айар – тутар дьобура тобуллар айылҕаттан бэриллбит эйгэтэ буолар.

Саха фольклора түн былыргыттан киһи өйө-санаата сайдыытын түстүүргэ, дьобурун уһугуннарыыга, айылгытын байытыыга сүрүн суолталаах .Уос номоҕун көрүннэрэ: олонхо, ырыа, тойук, сэхэн, остуоруйа, өс – хоһоонноро, чабырҕахтар, таабырыннар уо.д.а баай ис хоһоонноох буоланнар иитэр-үөрэтэр күүстэрэ улахан.

Дьэ онон саха фольклорун барҕа баай тыныгар, умсугутар улуу күүһүгэр оҕону кыра эрдэбиттэн угуйуу, уһуйуу, абылааһын бу эбии үөрэхтээһин сүрүн сыала буолар. Бу эбии үөрэхтээһин фольклор араас жанрдарын оҕо өйдүүрүгэр дьүөрэлээн, кыабын учуоттаан, сааһыгар сөп түбэһиннэрэн билиһиннэрэргэ, иһитиннэрэргэ уонна үөрэтэргэ диэн аттарылынна.Ол курдук эбии үөрэхтээһиннэ улахан суолтаны чабырҕахха, олонхоҕо, тойукка, оһуокайга, норуот ырыатыгар билиһиннэри уустугулар, дириниир.

Чабырҕах – саха норуотун тылынан айымньытын саамай көрдөөх, сытыы сатирической формата. Тас кизбинэн хоһоонно маарынныыр, ол гынан баран субурҕата кылгас, кэрчик буолар.

Олонхо – саха норуотун уус – уран айымньытын саамай үрдүк чыпчаала буолар. Олонхо – бухатырдар охсуһууларын хоһуйан көрдөрөр эпической айымньы. Фантазията олус күүстээх, образтара модун, ойуулуур – дьүһүннүү нымата дьикти баай.

Тойук – норуот ырыата. Саха олоҕун дьаһаҕын, дьарыгын, итэҕэлин кытта сибээстээх сир – туом силигин толоруу барыта ырыалаах – тойуктаах буолара. Тойук дьийэрэтии уонна дэгэрэн мелодиятынан толоруллар. Саха кийитэ ханна да сылдьан тугу эмэ олус хайҕаатаҕына, сөхтөбүнэ уруйдаан – айхаллаан туойар. Төрөөбүт дойдутун кэрэтин, норуот үтүө үгэстэрин хоһуйар.

Оһуокай – саха тылынан уус – уран айымньытын биир саамай тэнийбит, баай, олоҕу кытта тэннэ сайдар жанра оһуокай буолар. Манна искусство 3 көрүнэ көстөр: үнкүү, ырыа, поэзия силбэхэр. Ыччаты уус – уран тылга уһуйар, этин – хаанын эрчийэр, эстетическэй өртүнэн эргиччи иитэр – сайыннарар норуот айымньыта буолар.

Норуот ырыаларыттан оҕолорго сир – дойдун, көтөр – сүүрэр, олох – дьаһах ырыаларын үөрэтиигэ биэриэххэ сөп. Итилэр сүрүн уратылара (саха ырыалара) – «ини», «һыт - тыа» диэн тылларынан кыбытыктанан ылланар. Оҕолор кэбэ, күөрэгэй, кыталык, турах, куобах, таба тустарынан ырыалары устарыттан туһэрбэккэ ыллахтаахтар.

1.2. Фольклору билиһиннэри методиката

Оҕо – өлбөөдүйбэт үрүн күн,

Өлбөт – сүппэт уһун үйэ

С.Васильев

Лепчикова Л.П., Татаринова Х.К., Ивонова Г.Н. «Саха фольклорун детсад оҕотугар билиһиннэри» бырагырааммаҕа ыйылыбытынан, *чабырбах* этэргэ оҕо тыла – өһө эрчиллэр, түргэнник өйдүүр дьобура сайдар. Уонна А.Д.Слепцова «Оҕо иитиитигэр норуот фольклорун туһаны» диэн босубуйаҕа ыйылыбыт методикатын өгөлөрүн туһанан үөрэти – такайы барар. Онно ыйылыбытын курдук чабырбах оҕо дорҕоону сөпкө санарарыгар олус үчүгэй эрчилиһи буолар.

Чабырбах икки көрүннэ араһар:

1. Сатирической чабырбах. Манна дьон куһаҕан быһыыта – майгыта сытыы бэргэн тылынан этиллэр;
2. Оҕо аналлаах чабырбах:
  - аһсаан чабырбах;
  - кэрискэ чабырбах.

Чабырбаҕы ааҕарга оҕо тыһын сөпкө ылар наада. Чабырбахтыырга оҕону биэс саһыттан үөрэтиллэр. Бу кэмнэ оҕо төрөөбүт тыһын бары дорҕооннорун баһылыыр, чабырбах тыһын чуолкайдык сһарар кыахтанар. Чабырбаҕы үөрэтиигэ хоһоону үөрэтэр ньыманы туттабыт. Манна иитээчи бэйэтэ сөпкө ааҕарга улахан оруолу ылар.

Олонхо: Иитээчи олонхо композициятын уопсай өйдөбүлүн бэйэтэ билиэхтээх.

1. Олонхо кириитэ: бухатыр төрөөбүт – үөскээбит төрдүн – ууьун, дойдутун – сирин, кини бэйэтин дьүһүнүн – бодотун, танаһын – сабын, сэбин – сэбиргэлин хоһуйуу.
2. Төрүөт: кини ол курдук үчүгэйдик олоодобуна абааһы бухатыра кэлэн саба түһэн, уоран – талан былдыаан барара көстөр.
3. Бухатыр сырыыта – айана, айыы бухатыра абааһы бухатырдарын кытта охсуһуута көстөр.
4. Бухатыр охсуһуута бүтэн, сырыытын – айанын ситэн, атын дьонун быһаан төрөөбүт дойдутугар – сиригэр кэлэр.
5. Кинини дьоно айхаллыы көрсөллөр, ыһыах ыһан, улуу үөрүү буолар, дьоллоох олох эргийэр, уоллаах кыыс холбоһон, киһи – сүөһү төрдө буолан олоролор.

Олонхону билиһиннэри: аан бастаан олонхо аатын, кимнээх тустарынан кэпсэнэрин билиһиннэриллэр. Олонхону чаастарынан арааран истэр ордук. Истэн баран туох туһунан кэпсэнэрин иитээчи бэйэтин тылынан быһааран биэриэн сөп. Оҕо олонхо ис хоһоонун өйдүүрүгэр араас хартыыналар көмөлөһөллөр. Олонхону иитээчи уустаан – ураннаан, куолаһын, сангарарын темпэтин уларытан ааҕар буоллабына, ордук тийимтиэ.

Тойук: Оскуола иннинээҕи саастаах оҕолорго сорох алгыстар, уйгу – быйан олох туһунан тойук арыый тийимтиэ буолар. Оҕо тойугу дьээ – буо диэнинэн саҕалаан, уруйдаан – айхаллаан бүтэрин өйдөөн олонхоттон, оһуокайтан араара үөрэнэр.

Оһуокай: оҕо бастаан ыллаабакка атаһынан сөпкө хамсатан күнү батыһа хаамарга үөрэнэр. Үөрэтии бэйэ оройуонун оһуокайын хаамытыттан саҕаланар. Онтон үнкүү тылын үтүктэргэ үөрэтиллэр. Бастаан туох да ис хоһооно суох көннөрү «оһуокай, эһиэкэй» диэн тыллары араастаан мелодиялаан, үрдэтэн – намтатан ыллатахха сөп. Оҕо омоҕойдук үтүктэр, хаамытын табар буолбутун эрэ кэннэ хоһоонноон этэргэ үөрэтиллэр.

II. Фольклор ньыматынан оџо ыллыр-туойар дьџурун норуот уус-уран айымнытын нџнџџ сайыннары

2.1 Кџтџџн кџрџџ џлџтџ

(Тџсхол бырагыраамма ирдџбилигџр сџп тџбџџиннџрџн кџтџџн кџрџџ)

Кџтџџн кџрџџгџ бџйџлџрџн баџаларынан уонна айылџаттан талааннаах 10 оџо хабылынна. Бу оџолортон 5 оџо экспериментальной, 5 оџо контрольной. Үџрџх саџаланыыта тест толорон бастакы кџрдџрџџлџрџн Тџсхол прогамматыгар олоџуран оноробут. Контрольной этап оџолоро уџуйаан бырагыраамматынан былаанынан баран иџџллџр. Онтон экспериментальной оџолор нџдиџлџбџ иккитџ эбии үџрџхтџџиннџ дьарыктаналлар. Дьарыкка фольклор маннык жанрдара үџрџтиллџр:

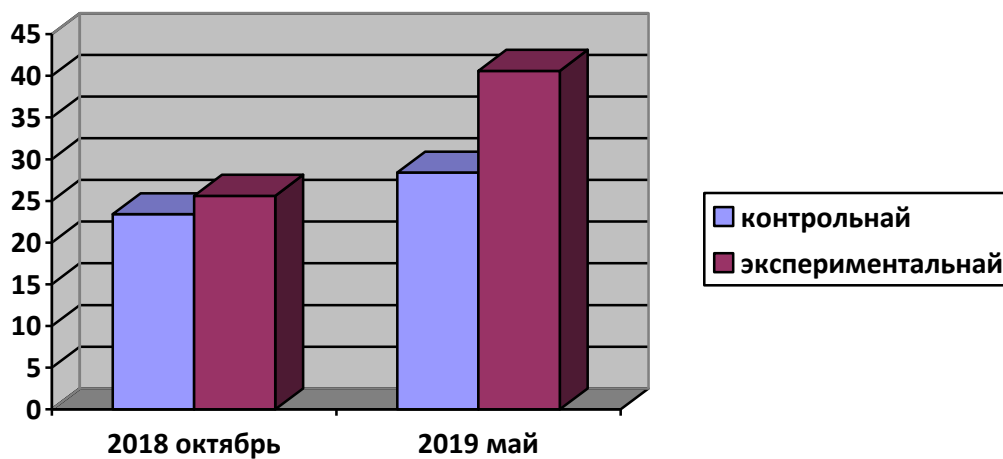
Фольклор жанрдара	Кџџтџџллџр тџмџк
Олонхо	Олонхо туьунан уопсай ейдебул Олонхолуурга холонор
Чабырџах	Олонхо уобарабын чабырџабынан табаара, сахалыы музыкальной инструменынан ырыатын – тойугун доџуџуоллуурга үџрџнџр
Тойук	Сахалыы инструменынан доџуџуоллатан дьџ-буо таџаара үџрџнџр Тойукка холонор
Оьюокай	Оьюокай хаамыытыгар уџрџнџр, атын обону кытта илии тутуџуута, атабын ере кетеџен тџннџ уктџџџинџ, тойук ритмигџр тџннџн чџпчџкитик сыџарытар. Оьюокайы табаарарга холонор

Кџтџџн керуу џлџтџ 2018 - 2019 сылга дџџри керулуннџ. Дьарык барыыта холобурун 2 – с сыьыарыыга керун. Дьарык бириџмџтигџр маннык эрчиллиилџр буолаллар: уџу имитии, артикуляционной, тыныы эрчиллиитџ холобур: «Дьџдьџн», «Дџйбиир», «Тойук ньыматынан», у.о.д.а. (1 сыьыарыыга кер).

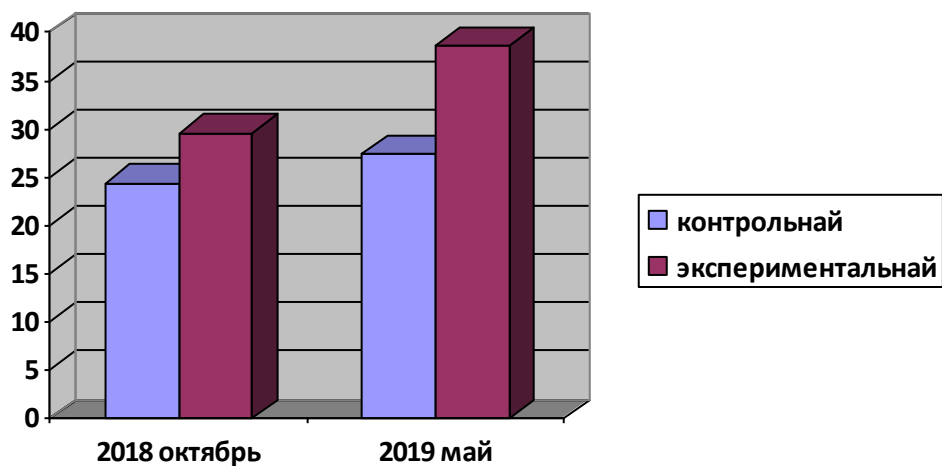

1.2. Кэтээн көрүү түмүгэ

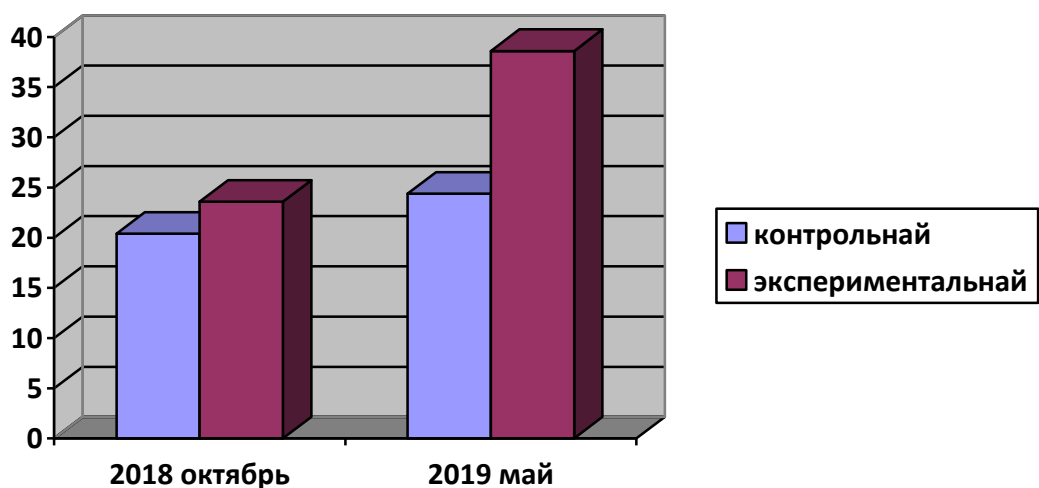
Кэтээн көрүү түмүгэр Тосхол программатыгар олобуран хаттаан тест оноһулунна, экспериментальной уонна контрольной оболор кердеруулэрин манньк схемаба керебут.

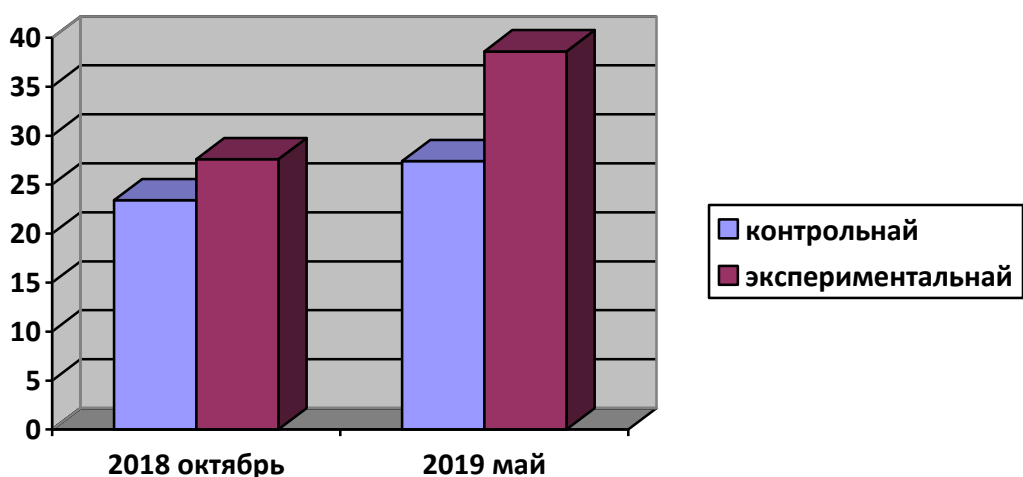
1 уруһуй. Чабырбаһ кердөрүүтэ

2 уруһуй. Тойук кердөрүүтэ

3 уруһуй. Оһуокай көрдөрүүтэ

4 уруһуй. Олонхо көрдөрүүтэ

Бу улэ тумугунэн кердехе, оҕо саха фольклорун билиитэ сылтан сыл аайы кэниир, ол курдук эбии уерэхтээһин иһинэн керуллүбүт ыарыҕатылар бааллар:

Чабырҕахха – тыны сөпкө дорҕооннорго наардаан таһаарыны ыарыҕаттылар, инники өттүгэр тыныныны сөпкө наардаан таһаарыга болҕомтону уурабыт. Эбии ньымалары талан дьарыктааһын.

Тойукка - тылы мнемотаблицианан үөрэтэн баран сүһүөххэ араара сатыыр табыгаа суох.

Оһуокай – таһаарыыта тойукка майгынныыр буолан, сүһүөбүнэн арааран таһаарарга иитиллээччилэр ыарырбаттылар, инникитин эрдэттэн тойук курдук тыллары сүһүөххэ арааран, сүһүөбүнэн «һ» дорҕоону эбэн үөрэтиигэ болҕомтолоох буолуохпут.

Олонхо – саха фольклорун жанрдарын барытын хабаан ылар көрүн буоларын быһыытынан турукка киириигэ, оруолу сөпкө толорууга, тулуйан олорон истэргэ инниктин үлэ бытыллара наадалаах. Олонхоҕо тойук, оһуокай, чабырбах барыта киирэрин чопчулаан оонньуу өнөтүнэн чинэтии.

Тумук

Бу кэтээн көрүү түмүгүнэн. Бастакы кэтээн көрүү түмүгэр экспериментальной уонна контрольной оболор көрдөрүүлэрэ тэңнэр. Кэтээн көрүү түмүгүнэн хаттаан тест оноһуллубуттан экспериментальной оболор көрдөрүүлэрэ үрдүк таһымна табыста.

Улэм түмүгүнэн манньк ситиһиилэрдээхпин:

- Оҕо сайдар киинин иитиллээччилэригэр тетрализованна “Олонхо” курэбэр II мисэтэ. Е.Г.Охлопков – Буоратай “Алантай Боотур” олонхото. 2017с.
- “Олонхону олук оностон” Е.В.Соколова аатынан улуус иьинээби олонхо курэбэр III миэстэ. 2018с.

“Олонхону олук оностон” Е.В.Соколова аатынан улуус иьинээби олонхо курэбэр анал аат “Бастын оруолу толорооччу” Иванова Каролина ылбыта.

- “Олонхону олук оностон” Е.В.Соколова аатынан улуус иьинээби олонхо курэбэр III миэстэ. 2020с.

Ол курдук санаабын эттэххэ, төрөппүт оҕотун кытта ийэ тылынан ыраастык кэпсэтэр буоллабына уонна оҕо бу сыллаабы эбии үөрэхтээһин утумун быспакка үөрэннэбинэ,саха фольклорун чопчу билэр, киэн туттар, салгыы сайыннарар киһи буола үүнэн тахсар.Төрөөбүт тылынан чуолкайдык санаатын сааһылаан сангарар, айылҕаттан бэриллибит талаанын сайыннарар. Дьону- сэргэни кытары үлэлии үөрэнэр. Оҕо бэйэтэ айа, толкуйдуу үөрэннэбинэ, кэлин норуот айымньытын да, уус-уран литератураны да ис дьинин ордук өйдүүр, сыаналыыр кыахтанар.

Түһаныллыбыт литература

1. Лепчикова Л.П, Татарина Х.К, Иванова Г.Н «Саха фольклорун детсат оҕотугар билиһиннэри программата». Дьокуускай, 1993с.
2. Андросова Ю.В, Ефимова Д.Г. «Ооньуу – оҕону иити эйгэтигэр» «Тосхол» бырагыраама – сана кэрдиис кэмнэ; Дьокуускай; 2016с.
3. Филиппова Н.И, Чехордуна Е.П ,Флегонтова У.М «Олонхо: ебугэ уерэбэ уонна билиһиннэри кэм».Дьокуускай «Офсет» 2006-160с
4. Чехордуна Е. П, Филиппова Н.И «Олонхо педагогиката : олоххо киллэри суола-иһэ, ньымалара».Дьокуускай «Дани Алмас», 2007-112с
5. Харитонова М.Н. «Тойук ньыматынан оҕо доруобуйатын тупсарыы». Нам, 2006с.
6. Чиряев К.С., Васильева Ф.А. «Норуот педагогикатынан дьарыктанар хайысхаллар» (учууталга, тереппуккэ кеме пособия), Ороһу; 1995с.
7. Сафонов Н.И. «Кемус дьуруун» (тойукка, оҕокайга оҕону ууһааччыга кеме пособие), Дьокуускай; Бичик - 2001с.
8. Слепцова А.Д. «Оҕо иитиитигэр норуот фольклорун туһаныы», Дьокуускай; Бичик - 1992с.
9. Федоров А.С. «Кылыбах уескэтээһинэ», Дьокуускай; 1991с.
10. Тимофеев Н.П. «Оҕону олонхолуурга уерэтии», Дьокуускай; 2009с.
11. Филиппов.Ф. «Бука бары кургуемунэн оонньооһун», Дьокуускай; 1992с.

Тыныныга эрчиллиилэр

«Дьэдьэн»

Оболор дьэдьэннээх ыабыга тула олороллор. Бэйэлэрин диэки илиилэринэн сапсыйан муннуларынан дьэдьэн сытын эбэрийэллэр уонна аргый абай айахтарынан табаараллар. Эрчиллиини 3 тегул хатылаабын.

«Дэйбиир»

Дэйбиирдээх илиибитин аллараа туьэрэн турабыт, салгыны диринник эбирийэн илиилэрбитин туора ильдэбит, табаарарбытыгар иннибит диэки абалабыт, онтон илиибитин холбуу тутан, туюспутугэр абалан салгыны табаарарбытыгар дэйбиирбит угунан туюспутун «ба – ба - ба» - диэн табаарарбытыгар туюспутун аргый абай дэйбиирбит угунан тонсуйабыт. (3-4 тегул).

«Тойук»

Абаас дорбооннору чуолкайдык санаран, абаы киэнник атан табаары: «Баа, боо». Дорбооннору абаы оппотон биир тын ийигэр «Бо - Бу» табаары. Уьуннук сьыйа тардан муннунан салгыны эбирийи, абаынан табаары.

«Дьикти Сиксиир»

оскуолаҕа бэлэмнэнии бөлөх оҕолоругар аналлаах

фольклорнай дьарык конспега

Үөрэтэр уобалас: Художественно-эстетическэй сайдыы.

Үөрэтэр уобаластары кытта алгыһы: «Социально-коммуникативнай сайдыы», «Билии-көрүү өттүнэн сайдыы», «Тылы сайыннарыы».

Оҕолор саастара, сылдыар бөлөхтөрө: 6-7 саастаах оҕолор, оскуолаҕа бэлэмнэнии бөлөх.

Оҕо дьайымалын көрүнэ: оонньуу, музыканы истии, материаллары эксперименнээһин, хамсаныы, музыкальнай инструменна оонньоонун, ыллааһын.

Темата: Дьикти «Сиксиир»

Сыала-соруга:

Үөрэтэр: народной музыкальнай охсор инструменнар тустарынан оҕолор өйдөбүллэрин чингэти; «Сиксиир» саха норуотун инструменын билиһиннэри; тылларын саппааһын байытыы; «Сиксиир» инструмент тыаһын, тэтимин арааран истэргэ, ырыа тэтимин тутуһан оонньуурга үөрэтии.

Сайыннарар: народной музыкальнай охсор инструменнар көмөлөрүнэн оҕо истэр дьобурун сайыннарыы;

Иитэр: мэхэйдэспэккэ иллээхтик соруудахтары толороллорун ситиһии, бэйэ-бэйэҕэ болҕомтолоох, көмөлөһөр буоларга иити.

Туттуллар материаллар: ноутбук; проектор; экран; PowerPoint программаҕа оҕороһуллубут музыкальнай дидактическай оонньуулар, музыкальнай охсор инструменнар (1 пара мас ньуоска, 1 күпсүүр, дьаҕаа, хоп-хоп (туйах), тос-тос (муос), тырыынка, 8 устуука сиксиир); “_____” ырыа фонограммата.

Бэлэмнэнии үлэтэ: туттуллар материаллары бэлэмнээһин

Дьарык хаамыыта (30 мүн.):

1. Кириитэ (3 мүн.)
2. Сүрүн чааһа (25 мүн.)
3. Түмүктүүр чааһа (2 мүн.)

I. Кириитэ (3 мүн.)

Сыала: алгыс уонна таабырын көмөтүнэн оҕолору түмүү, болҕомтолорун дьарыкка тардыы.

Хомус тыаһа иһиллэр. Зал ортотугар төгүрүччү турабыт

1.1. Таабырын таайсы

М.с.: Аламай манан күммүт сандаара үүммүтүнэн!

Бу күнтэн биһиги
Сананы-сонуну билиэххэ!
Үгүс үтүмэн үчүгэйи ингэриниэххэ!
Бэйэ-бэйэбитигэр эйэбүс сыһыаны,
Истин мичээри бэлэхтиэххэ!

Оҕолор: Дом! Дом! Дом

слайд: экранга *Ньургуйаана кыыс көстөр.*

Ньургуйаана: Үтүө күнүнэн, оҕолоор! Мин Ньургуйаана диэммин.

М.с.: дорообо, Ньургуйаана! Оҕолоор, биһиэхэ бүгүн Ньургуйаана кыыс ыалдыгытыыр, киниэхэ үтүө күнү баҕарыабын.

Ньургуйаана: Оҕолоор, миигин кытта оонньооххут дуо?

Оҕолор: оонньоохха, Ньургуйаана!

Ньургуйаана: Аата үөрдэхпин, оччотугар мин бастакы оонньоум – таабырын таайсыыта. Мин музыка тыаһата оонньоурбун олус сөбүлүүбүн, ол иһин эһиэхэ музыкальной инструменнар тустарынан таайтарым. Ким таайбыт илиһтин өрө уунар уонна эппиэттиир. Таабырыннарбын болбойон истин:

1. *Палочка да турба да буолбатахпын, миигин үрдэххэ «ду-ду-ду» диэн тыаһыбын;*

Оҕолор: Дудочка

2. *Погремушкаҕа майгынныбын, ол эрэн оонньоур буолбатахпын, сахсыан тыаһаттаахха холугурас тыастаахпын;*

Оҕолор: Маракастар

3. *Тимиртэн онһуллубутум, соботох тыллаахпын, дыкти дорбоон таһаараммын сахам дьонун үөрдэбин;*

Оҕолор: Хомус

4. *Төгүр быһыылаахпын, тирии бүрүөлээхпин, палочканын оҕустаахха этин этэрини тыаһыбын.*

Оҕолор: Барабан

Ньургуйаана: оҕолоор, бу инструменнартан сахалыы музыкальной инструменнары булун эрэ.

Оҕолор: хомус

Ньургуйаана: маладьыастар, таабырыннарбын барытын таайдыгыт.

II. Сүрүн чааһа (25 мүн.)

2.2. “Сиксиир” саха народнай инструменын билигиннэри.

М.с.: оҕолоор, онтон манньк инструмены эһиги ханна эмит көрбүккүт дуо?

Бу “Сиксиир” диэн биһиги өбүгэлэрбит музыкальнай инструменнара буолар.

“Сиксири” аһар илиилэригэр тутаннар манньк сиксийэн, сахсыйан тыас таһаараллар (тыаһатан иһитиннэрэбин, оҕолорго биэрэн боруобалатабын).

М.с.: Тыаһа туох тыаһыгар майгынныыры?

Оҕолор эппиэттэрэ ... (погремушка, маракас, туох эрэ тохтор тыаһыгар ....)

2.3. Тыл саппааһын байыты.

слайд: экранга Ньургуйаана кыыс көстөр.

Ньургуйаана: оҕолоор, бу инструмены тоҕо “Сиксиир” диэбиттэрэ буолуой? “Сиксиир” диэн туох тылы?

Оҕолор: ...

Ньургуйаана: “Сиксиир” диэн тыл “сиксийэр” диэн тылтан тахсыбыт эбит. “Сиксийэр” диэн тугу эмит сахсыйары этэллэр.

Былыр сахалар бурдук сиидэлиир сиидэни “сиксиир” диэн ааттыыллара, “бурдугу сиксий” дииллэрэ, ол аата “бурдугу сиидэлээ” диэн буолар.

Чэ эрэ, оҕолоор, этинг эрэ миэхэ, тоҕо бу инструмены “Сиксиир” диэбиттэр эбитий?

Оҕолор:... (сахсыйан, сиксийэн тыаһаталлар, ол иһин “Сиксиир” диэн ааттаабыттар).

Ньургуйаана: маладьыастар! Саамай сөпкө эттигит, бу инструмены сиксийэн тыаһаталлар, ол иһин “Сиксиир” диэн ааттаабыттар.

2.4. “Бурдугу сиксийи” хамсаныылаах оонньуу.

Сыала: хамсаныылаах оонньуу көмөтүнэн саҥа “Сиксиир” диэн тылы чингэтии.

слайд: экранга Ньургуйаана кыыс көстөр.

Ньургуйаана: оҕолоор, билигин биһиги “Бурдугу сиксийи” диэн оонньууну оонньоохпун.

Оонньоубут быраабылатын болҕойон истинг:

- 1) икки хамаандаҕа арахсабыт;
- 2) сүүрэр дистанциябыт сабаланытыгар сиргэ сиидэ сытар, онтон дистанция бүтүүтэ иккилии иһит турар: бастакы иһиккэ бурдук баар, иккиһэ кураанах;
- 3) иитээччи хамаанда биэрдэҕинэ, бастакы турааччы сиидэни тутан ылан бурдуктаах иһиккэ сүүрэн тиийэр;
- 4) сиидэтинэн бурдугу баһар уонна кураанах иһиккэ сиксийэн сиидэлиир;
- 5) бурдуга бүттэҕинэ төттөрү сүүрэн тиийэн сиидэтин иккис оҕоҕо биэрэр
- 6) иккис оҕо эмиэ бастакы оонньооччу курдук сүүрэр, ол курдук хамаанда оонньооччута барыта бүтүөр дылы оонньоубут;
- 7) ханнык хамаанда бастакынан бурдугун сиксийэн бүтэрбит ол кыайыылаах буолар.

М.с.: оџолоор, Ньургуйаана соруудаџын өйдөөтүгүт дуо? (өссө бишрдэ оонньууну быһаарабын)

Мин “Чэ” диэн хамаанда биэрдим эрэ оонньуубутун саџалыбыт.

Оонньуу бүтүүтэ, ханнык хамаанда эрдэ кэлбитин быһаарабыт, “Сэлиэвинэй бурдугу хайаатыбытый? ” диэн ыйытабын, оџолор “сиксийдибит” диэн эппиэттиэхтээхтэр.

2.5. ““Сиксиирдэр” уратыларын бул” музыкальнай-дидактической оонньуу.

Сыала: оџолор болџойон көрөр, истэр дьөџурдарын сайыннарыы.

М.с.: оџолоор, бу остуолга “Сиксиир” инструмент арааһа сытар эбит ди.

Болџойон көрүн, бэйэ-бэйэлэриттэн туох уратылаахтарый?

Сороџо кыра, синньигэс, сороџо улахан, суон, атын-атын киэргэллээхтэр ...

М.с.: Сиксири туохтан онороллор эбитий?

Мастан, туостан, хортунунан...

М.с.: Чэ эрэ, биир-биир ылан тыастарын истиэџин, бары биир тыастаахтар эбит дуу эбэтэр тус туһунан тыаһыллалар дуу?

Биир-биир ыланнар тыаһатан көрөллөр, тыастарын уратытын быһааран этэллэр (бу “Сиксиир” тыаһа синньигэс, бу – суоннук тыаһыыр, улахан улаханлык тыаһыыр, кыра кыратык ...)

Хайдах тутан сиксийэрбититтэн инструмеммыт тыаһа эмиэ уларыыр эбит

“Сиксиир” тыастарын оџолор эппиттэрин кэннэ “бу доргуччу, бу таһырџас, бу холугулас тыастаах” диэн быһааран иһэбин.

М.с.: аны “Түмүк: саамай сөп, “Сиксиир” тыаһа кини быһытыттан, иһигэр баар материалларын уратыларыттан, хайдах тутан сиксийэргиттэн тутулуктаах эбит”.Сиксири” туруору тутан сиксийиэџин, онтон сытыары тутан. Тыаһа уларыйда дуо?

2.6. Оџолору инструменна оонньотуу.

слайд: экранга Ньургуйаана кыыс көстөр.

Ньургуйаана: маладьыастар, оџолоор! Миэхэ, баһаалыста, ити сиксиирдэргэ оонньоон иһитиннэринг эрэ.

М.с.: оџолоор, Ньургуйаана көрдөһүүтүн толороммут биир сөбүлүүр ырыаџытын Сиксиирбитинэн доџуһуоллаан ыллыаџын эрэ. Ханнык ырыаны ыллыыбыт?

Оџолор: ырыаларын талаллар

М.с.: “Сиксииринэн” оонньуурбутугар ырыабыт мелодиятыгар сөп түбэһиннэрэн инструмеммытын сиксийэбит. Бу курдук ... (бастакы куплеты оонньуу-оонньуу ыллаан иһитиннэрэбин).

М.с.: бэлэмнэнэбит, миигин кытта бииргэ ырыабытын ыллыыбыт.

Түмүк (1 мүн.)

8 слайд: экранна Ньургуйаана кыыс көстөр.

Ньургуйаана: маладьыастар, оҕолоор! Наһаа да ырыаһыт, музыкальнай оҕолор эбиккит!

Мин эдьиийдэрбэр, убайдарбар бараммын эһиги тускутунан кэпси охсуум.

Чэ, көрсүөххэ дылы, оҕолоор

Зал ортотугар сизеттиһэн турабыт.

М.с.: оҕолоор, бүгүн биһиэхэ ким ыалдытгаата?

- тугу онордубут?

- ордук тугу гыммыккытын сөбүлээтигит?

- Маладьыастар! *(ким хайдах кыттыбытын, туох ситиһилэммитин кылгастык бэлиэтээн этэбин)*

М.с.: оҕолоор, саха дьонун сизеринэн үтүөнү-кэрэни баҕараммыт дьарыкпытын алгыһынан түмүктүөбүң.

Хомус тыаһа иһиллэр.

М.с.: мин кэннибиттэн хатылаан этин:

Билбиппитин өйгө хатаан,
Сүннүүн-төрдүн тобулан,
Үйэлэргэ үксэтиэх,
Сатаабыппытын сайыннаран,
Сардангалаах сайдыылаан,
Самнан биэрбэт саргылыах!
Дом! Дом! Дом!

М.с.: оҕолоор, дьарыкка көхтөөхтүк кыттыбыккытыгар махтанабын. Көрсүөххэ диэри!

Тойук сүһүөбүнэн араарыллыбыта

«Кэрэ кэм»

Дьэбээ – буоьоо! Дьэ – ьэ – Буо – ьо - ьо!

Оьо - 5оьо аьай - маьах

Оьор- дуьук саьай - даьар

Уеьэ - рэьэр – кеье - теьер

Кэьэ - рэьэ кэьэ - мэьэ

Кэьэ – лэьэ туьур – дуьун!

Уьу – руьуй буо – ьуо –луо – ьуох - туоьуон! (оьуо – оьуо – ьоо – ьоо...)

Тойук бэйэтин тыла

«Кэрэ кэм»

Дьэбээ – буоьоо! Дьэ – ьэ – Буо – ьо - ьо!

О5о аймах

Ордук сайдар

Уерэр – кетер

Кэрэ кэмэ

Кэлэ турдун!

Уруй! (оьуо – оьуо – ьоо – ьоо...)

Фольклор эбии үөрэхтээһин 2019 – 2020 үө.дьылын былаана

Бйдар	Үлэ темата	Ис хобьооно
Алтынньы	Фольклор диэн тугун о5олорго быьаарыы.	Фольклор араас жанрдарын билиьиннэрии. Оонньотуу
Сэтинньи	Чабыр5ах	1.О5о тылын-еьун эрчийи, тургэнник ейдуур дьо5урун сайыннарыы. 2. Биирдиилээн улэ.
Ахсынньы	Оьуокай	1.Уус-уран тылга уьуйуу, эти-хааны эрчийи. 2.Беле5унэн, биирдиилээн улэ
Тохсунньу	Тойук	1.Тойугу сатаан истэргэ уерэтии 2. Биирдиилээн улэ (Толорорго холонуу)
Олунньу	Олонхону кытта билиьиннэрии	Олонхо диэн тугун быьаарыы.(Олонхо – сахалар тылынан саамай улахан баайдара). Оонньотуу
Олунньу	Олонхо ус дойдута	Кимнээх ханна, хайдах олороллоро. Мозаика танааьына, кэпсэтии.
Кулун тутар	Олонхо киириитэ	Бухатыыр тереебут-уескээбит тердун-ууьун сирэ-дойдута. Кини дьуьунэ-бодото, танааьын-сабын, сэбин-сэбиргэлин хобуйуу.
Кулун тутар	Олонхо теруетэ	Кини ол курдук учугэйдик олордоьуна абааьы бухатыыра кэлэн саба туьэн, уоран-талаан барааьына. Орто дойду уонна абааьы бухатыырдарын тэннээн керуу. Үтүе меку еттулэрин ырытыы.
Муус устар	Бухатыыр сырыыта-айана	Айыы бухатыыра абааьы бухатыырын кытта охсуьуута. Охсуьуу араас сирдэринэн барар, араас керуннэнэр, араас быьылааннары-кирбиилэри туоруур.
Муус устар	Айыы бухатыырын геройдуу кыайыыта	Бухатыыр охсуьуута бутэн. Сырыытын-айанын ситэн, атын, дьонун, быьыаан тереебут дойдутугар-сиригэр кэлээьинэ. Оонньотуу.
Блам ыйа	Дьоно-сэргэтэ айхаллы керсееьунэ	Бьыах ьыан, улуу уеруу буолааьына, дьоллоох олох эргийэр. Уоллаах кыыс ьал буолан, кьи-суеьу терде буолан олорооьуннара.